

ACTA HISTRIAE

29, 2021, 2

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

29, 2021, 2

KOPER 2021

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

UDK/UDC 94(05)

Letnik 29, leto 2021, številka 2

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Stuart Carroll (UK), Angel Casals Martinez (ES), Alessandro Casellato (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Lucien Faggion (FR), Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleš Maver, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Jože Pirjevec, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Luca Rossetto (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Urška Lampe, Gorazd Bajc, Arnela Abdić, Žiga Oman

**Lektorji/Supervisione/
Language Editors:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Arnela Abdić (angl.), Petra Berlot (ang., it., slo.)

**Izdajatelj/Editor/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Institut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000, Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18, e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zdp.si/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Spomenik kulturi spominjanja gradnikov slovenskega naroda in države od (zgodnjerednjeveškega) preseljevanja ljudstev do obdobja po koncu druge svetovne vojne. Stenska poslikava Slavka Pengova v predverju velike dvorane Državnega zbora RS iz leta 1958. Detajl prikaza narodnega prebujanja: baron Žiga Zois sedeč v vozičku, Anton Tomaž Linhart z mapo »Akademija delovnih«, v ozadju teh figur je nakazan razvoj gledališča in slikarstva kot pars pro toto za umetniško dejavnost slovenskega naroda. (Foto: Matija Sušnik, Državni zbor RS.) Z dovoljenjem. / A monument to the cultural memory of the Slovenian nation and state building from the (early medieval) Migration Period to the post-WWII period. Mural by Slavko Pengov in the lobby of the Great Hall of the National Assembly of the Republic of Slovenia dating from 1958. Detail of depiction of national awakening: Sigmund Zois, patron of the Slovenian Enlightenment, in a wheelchair; litterateur and historian Anton Tomaž Linhart holding a folder entitled "Academia Operosorum". The background portraying the development of theatre and painting as a pars pro toto for the artistic activity of the Slovenian nation. (Photo: Matija Sušnik/National Assembly RS.) Used with permission.

Redakcija te številke je bila zaključena 30. junija 2021.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: https://zdp.si.

Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: https://zdp.si/it/.

The submission guidelines and all articles are freely available in color via website http: https://zdp.si/en/.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Žiga Oman: Pravi jezik in kriva vera: reformacija na Slovenskem v učbenikih za pouk zgodovine do druge svetovne vojne	243
<i>Lingua giusta e falsa religione: la riforma protestante nei territori sloveni nei libri di testo di storia prima della Seconda guerra mondiale</i>	
<i>True Language and False Religion: The Slovene Reformation in School History Textbooks Prior to the Second World War</i>	
Anja Mlakar: The Role of Religion in Legends About Turkish Attacks	273
<i>Il ruolo della religione nei racconti sulle incursioni turche</i>	
<i>Vloga religije v povedkah o turških vpadih</i>	
Jožica Čeh Steger: Levstikov Martin Krpan in njegovi nasledniki do 1930: odnos do lastnega in tujega	301
<i>Martin Krpan di Levstik e i suoi successori fino al 1930: la posizione verso il proprio e lo straniero</i>	
<i>Levstik's Martin Krpan and His Successors to 1930: Attitude Towards the Domestic (One's Own) and the Foreign</i>	
Marijan Premovič: Trader Kanjoš Macedonovič as a Montenegrin National Myth	321
<i>Il commerciante Kanjoš Macedonovič come mito nazionale del Montenegro</i>	
<i>Trgovec Kanjoš Macedonovič kot črnogorski nacionalni mit</i>	
Darja Mihelič: Motivi iz slovenske zgodovine v pesniškem opusu Antona Aškerc (1856–1912)	337
<i>Motivi della storia slovena nell'opus poetico di Anton Aškerc (1856–1912)</i>	
<i>Motifs from Slovenian History in the Poetic Opus of Anton Aškerc (1856–1912)</i>	
Tina Bilban: Butalci Frana Milčinskega, njihova recepcija in vplivi na slovenski prostor	363
<i>Butalci di Fran Milčinski, il loro impatto sulla sfera culturale slovena</i>	
<i>Butalci by Fran Milčinski, Their Reception and Impact on the Slovenian Cultural Sphere</i>	

Ksenija Vidmar Horvat: Imperialne matere in slovenska nacionalna identiteta	389
<i>Madri imperiali e l'identità nazionale slovena</i>	
<i>Imperial Mothers and Slovene National Identity</i>	
Natalija Majsova & Jasmina Šepetavc: Constructions of	
Post-Yugoslav Identities in Contemporary Slovenian Film	407
<i>Costruzioni di identità post-jugoslave nel cinema sloveno contemporaneo</i>	
<i>Gradnje pojugoslovanskih identitet v sodobnem slovenskem filmu</i>	
Polona Tratnik: Laibach in Neue Slowenische Kunst:	
razgradnja političnega spomina skozi umetnost	427
<i>Laibach e la Neue Slowenische Kunst: la scomposizione della</i>	
<i>memoria politica attraverso l'arte</i>	
<i>Laibach and Neue Slowenische Kunst: Deconstruction of</i>	
<i>Political Memory Through Art</i>	

Članki, objavljeni v tej številki Acta Histriae, so nastali v okviru raziskovalnega projekta *Kultura spominjanja gradnikov slovenskega naroda in države*. Raziskavo je finančno podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS, J6-9354).

The articles published in this issue of Acta Histriae were arised from the research project: *Cultural Memory of Slovene Nation and State Building*. This research was supported by Slovenian Research Agency (ARRS, J6-9354).

MOTIVI IZ SLOVENSKE ZGODOVINE V PESNIŠKEM OPUSU
ANTONA AŠKERCA
(1856–1912)

Darja MIHELIC

Murnikova ulica 18, Slovenija

e-mail: mihelic@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Prispevek omenja ključne pojave in dogodke, ki so v preteklosti prostora med Alpami in Jadranom pripeljali do oblikovanja slovenskega naroda in države in jih je v svojih pesmih pesniško "poustvaril" Anton Aškerc. Bil je odličen poznavalec slovenske zgodovine in slovenskega ljudskega izročila, vendar v svoji epski pesmi o preteklosti pogosto pušča prosto pot lastni domišljiji in interpretaciji dogodkov, ki ni vselej v skladu s sodobnimi zgodovinarskimi spoznanji.

Ključne besede: Anton Aškerc, Aškerc in slovenska zgodovina, Aškerc in slovenstvo, Aškerc in karantanski knezi, Aškerc in slovenski kmetje, Aškerc in slovenski protestanti

MOTIVI DELLA STORIA SLOVENA NELL'OPUS POETICO DI ANTON AŠKERC
(1856–1912)

SINTESI

L'articolo tratta dei fenomeni e degli eventi cruciali che nella storia dell'area compresa tra le Alpi e l'Adriatico portarono alla formazione della nazione e dello stato sloveni, e che vennero poeticamente "ricreati" nelle rime del poeta Anton Aškerc. Sebbene Aškerc fosse un fine conoscitore della storia e del folklore sloveni, spesso nella sua epica dava libero sfogo alla propria fantasia proponendo interpretazioni degli eventi non sempre in linea con le constatazioni storiche contemporanee.

Parole chiave: Anton Aškerc, Aškerc e la storia slovena, Aškerc e la slovenità, Aškerc e i principi di Carantania, Aškerc e i contadini sloveni, Aškerc e i protestanti sloveni

UVODNI RAZMISLEK

Tridesetletnica samostojne države Slovenije je dala pobudo za številna razmišljanja, pisanja in raziskovanja o samem dogajanju pred osamosvojitvijo in ob njej, o političnem, gospodarskem, družbenem, kulturnem stanju in življenjskem utripu in standardu preteklih treh desetletij, ki so prinesla tako dosežke kot zdrse.

Zgodovina države pa se ni začela šele pred tremi desetletji, ampak se je slovenska državnost izgrajevala postopoma v kontinuiranem procesu, ki je trajal več stoletij. Vsak segment tega procesa – če nam je z današnjega gledišča ljub ali ne – je prispeval svoj delež k sodobnemu stanju in razmeram. Zato se pri raziskavah ne velja ustaviti le pri dogajanju polpretekle zgodovine, ampak je vredno izpostaviti celovit zgodovinski lok, ki je s svojim potekom in dogajanjem privedel do slovenskega naroda in države, ki ju živimo.

Vprašanje, ki se poraja, je: Kateri so tisti zgodovinski segmenti, ki jim smemo v procesu oblikovanja slovenske državnosti pripisati pomen gradnikov, ki so imeli v tem procesu z vidika objektivne zgodovinske stvarnosti ključno vlogo? – Tega vprašanja si ne zastavljajo le poklicni in ljubiteljski zgodovinarji, ampak vzbujajo tovrstne zgodovinske teme priložnostno tudi zanimanje širše poljudne javnosti. Pogosto so tudi predmet navdiha literarnih ustvarjalcev, tako pisateljev kot pesnikov in dramatikov. Ti svojo zgodbo bodisi umeščajo v zgodovinsko okolje ali dogajanje bodisi to dogajanje domišljjsko poustvarjajo. V obeh primerih izbirajo zgodovinske trenutke, ki so se močneje zasidrali v ljudskem spominu ali pa so imeli usodne posledice za prihodnost. Literarno ustvarjanje usmerja *licence poetica*, po kateri smejo umetniki zgodovinska dejstva, ki jih jemljejo za vsebino ali kuliso svojih stvaritev, prikazati po svoje, ne oziraje se na izsledke in spoznanja zgodovinarjev. Tovrstna literarna dela na eni strani spodbujajo zanimanje za zgodovino, na drugi pa pripomorejo k razširjanju nestrokovnih, fiktivnih predstav o preteklosti. Te z znanstvenega stališča – zlasti kadar se izražajo na agresiven način – niso zaželenе, čeprav pogosto bolj kot realistična zgodovinska dejstva privlačijo laično publiko in v njej zbujajo patriotsko navdušenje in ponos.

Kot primer narodnozavednega “buditeljskega” pesnika, ki si je v drugi polovici 19. in prvem desetletju dvajsetega stoletja neutrudno prizadeval za slovensko narodn(ostn)o osveščenje, želimo predstaviti Antona Aškerca. O njem je bilo napisanega že veliko zlasti s strani literarne zgodovinarke Marje Boršnik (Boršnik, 1939; Boršnik, 1981; Slodnjak, 1968; Pogačnik, 1973). Ob drugih Aškerčevih delih sta bila podrobno analizirana zlasti njegov pesniški opus ter vsebina – tudi zgodovinska – njegovih pesmi, ki so razpršene po različnih zbirkah. Ker pa večji del pesmi s historičnimi vsebinami ne pomeni vrha Aškerčevega ustvarjanja, je marsikatera od njih dandanes obtičala na obrobju literarnozgodovinskega spomina.

Nekaterim dogodkom iz slovenske preteklosti je Aškerc namenil posebne ciklese ali celo monografije, drugih pa se je dotaknil le mimogrede. Iz njegovega pisanja vêje narodnjaška zagnanost, zavzemanje za slovenstvo in slovenski jezik, obsojanje

hlapčevske pokornosti Slovencev do tujcev, spoštovanje južnih slovanskih sosedov ter občudovanje slovanskih ljudstev in slovanskih jezikov. Častil je Prešerna in ga mestoma posnemal, zgledoval se je po prodornem Franu Levstiku.

Najprej želimo osvetliti pojme, ki so povezani z narodom in državnostjo, ter z vidika zgodovinske stroke iz preteklosti prostora med Alpami in Jadranom izluščiti pojave in dogodke, ki jih moremo šteti za gradnike slovenskega naroda in Slovenije. Izpostavili bomo tiste od njih, ki jih je v svojih pesmih povzel in pesniško "poustvaril" Anton Aškerc. Njegove poetske razlage bomo v nadaljevanju pokomenitrali s stališča zgodovinarskih dognanj.

PRIPADNOST SKUPNOSTI

Pojav, h kateremu se tako zgodovinarji, kot filozofi, jezikoslovci, etnologi, kulturologi, politologi idr. vedno znova vračajo, je skupnost, v kateri živimo: dandanes so v tem pogledu najbolj aktualni pojavi etnosa, naroda, nacije. Njihove definicije so večkrat predmet filozofskih¹ in zgodovinarskih razprav, ki se osredotočajo na sodobno stanje, ko je obstoj omenjenih skupnosti nekaj samo po sebi umevnega. Etnogeneza, ki je v novem veku pripeljala do oblikovanja naroda kot "skupnosti ljudi navadno na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko, jezikovno, kulturno, gospodarsko povezani in imajo skupno zavest" (Fran, 2021), pa je dolgotrajen proces z vrhuncem sredi 19. stoletja in dolgo predzgodovino, v kateri so ljudje živeli v kolektivih, ki so se vzpostavili na različnih osnovah. Elementi, ki so vplivali na njihovo oblikovanje, so bile sorodstvene vezi, enak izvor, tradicija, jezik, običaji, vera, ideologija, politični, eksistenčni, poklicni cilji, pripadnost istemu družbenemu sloju, življenje v isti organizacijski in upravni enoti.²

Najmanjša personalna skupnost, v kateri so od nekdaj živela preprosta ljudstva, ki so v pozni antiki preplavila Evropo, je bila družina, v kateri so živeli sorodniki nekaj generacij. Večje enote so bila plemena, ki so se povezovala v zveze plemen. Za obdobje prehoda antike v srednji vek se pri razpoznavanju pripadnosti tedanjih prebivalcev določeni skupini oziroma skupnosti ljudi opiramo na materialne in pisne vire, katerih preučevanje je v pristojnosti arheologije in zgodovine. V primerih materialnih kot pisnih virov pa raziskovalec razčlenjuje le slučajno ohranjeni (in najdeni) fragment gradiva, ki morda že ob nastanku ni vsebovalo tistih prvin, ki bi omogočile zanesljivejše sklepanje na obstoj skupnosti ljudi.

Tudi opredelitve identitete preprostih (nepismenih) ljudstev v obdobju pozne antike in zgodnjega srednjega veka v sočasnih pisnih virih niso zanesljive. Zapisi so bili delo izobraženega tujca, ki je v svojem spisu ob bolj ali manj neposrednem stiku (ali celo zgolj po pripovedovanju ali pisanju drugih) označil določene ljudi kot pripadnike tega ali onega ljudstva. Pri sklepanju se je opiral na njihov izgled,

1 S to problematiko se je temeljito soočil filozof Ivan Urbančič (Urbančič, 1981; Urbančič, 1985).

2 O teh vprašanjih z osredotočenjem na rodovno etnogenezo v srednjem veku: Wenskus, 1961; Wenskus, 1977; Wolfram, 1985; Czacharowski, 1994.

nošo, jezik, način življenja, način vojskovanja, navade, verovanje. V oporo so mu služile izkušnje in primerjave z ljudstvi, ki jih je poznal od prej. Verodostojnost zunanjih poročevalcev glede teh vprašanj raste, čim bolj neposreden je bil njihov stik z opisovanimi ljudstvi in če opisovani dogodki časovno niso bili preveč oddaljeni od nastanka spisa in je bil spomin nanje še živ. – Ne glede na večjo ali manjšo verodostojnost poročevalcev pa njihove etnične oznake ljudstev ne pomenijo lastne opredelitve ljudi za pripadnost k temu ali onemu plemenu ali ljudstvu, ampak oznako njihove identitete od zunaj.

Ob naselitvi je generator skupnosti postalo ozemlje, na katerem je živela personalna skupnost, ki so jo družili skupni izvor, običaji in jezik. Oblikovale so se plemensko-teritorialne tvorbe, ki so jih priključile dominantne zgodnj srednjeveške države. Te so se krepile tudi s širjenjem krščanstva. Upravne in družbene spremembe v njih so privedle do uvedbe fevdalne ureditve s sistemom zemljiških gospodstev. Na teh temeljih je prišlo do oblikovanja dežel, napredek gospodarstva pa je omogočil nastajanje srednjeveških mestnih naselbin. V družbenem pogledu so večino prebivalstva še globoko v novi vek sestavljali kmetje, delež mestnih prebivalcev pa ni presegel petine. Kot katalizator in baza za samoosveščanje ljudi glede njihove pripadnosti skupnosti se je v novem veku uveljavil zlasti jezik, k čemur je pripomoglo širjenje tiskane besede.

Skupnosti in zgodovinske prekretnice v prostoru med Alpami in Jadranom

V času preseljevanja v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku (Grafenauer, 1950; Bratož, 2000; Bratož, 2010) so se ljudstva grupirala v teritorialno ohlapne enote plemen. Obri/Avari so v 6. stoletju skupaj s podrejenimi neavarskimi plemeni obvladali Panonijo, kjer so dotlej živela druga ljudstva. Del Avarom podrejenih slovanskih plemen se je ustalil v Vzhodnih Alpah, kjer se omenja dežela Slovanov (*Scaborum provincia*), kamor je vdrl Tasilo, ki ga je frankovski vladar 593 postavil za glavarja Bavarske (HL, 1878, 146; ZL, 1988, 148, 149, 184). Alpski Slovani so se pod vodstvom Sama povezali z drugimi Slovani na severu in v dvajsetih letih 7. stoletja odvrkli avarsko oblast. Središče Samove zveze plemen je bilo sicer na Češkem, a v ljudskem spominu se je Samov nastop ohranil kot slaven trenutek slovenske zgodovine.

Samova plemenska zveza, ki je po Samovi smrti 658 razpadla, je bila rahla tvorba. Znotraj nje so se oblikovale samostojne manjše teritorialne enote plemen. Okrog 630 se v vzhodnih Alpah omenja enota slovanska marka (*marca Vinedorum*) z voditeljem Valukom (*Walluc dux Vinedorum*) (Fredegar, 1888, 157). Bila je jedro kasnejše pretežno slovanske plemensko-teritorialne tvorbe Karantanije (Grafenauer, 2000; Kahl, 2002), ki se omenja za šestdeseta leta 7. stoletja: Langobardski prestolonaslednik se je zatekel k Slovanom (*ad Slavorum gentem*) v Karnunt, ki ga napačno imenujejo Karantanum (*Carnuntum, quod corrupte vocitant Carantanum*) (HL, 1878, 194; ZL, 1988, 216, 217). Prebivalstvo Karantanije etnično in jezikovno sicer ni bilo homogeno, vendar pa je v očeh sodobnikov pri Karantancih prevladal

slovanski pečat. Podobno velja tudi za drugo slovansko plemensko enoto *Carniola, Sclavorum patria* (Karniola, domovina Slovanov), ki se v 8. stoletju omenja južno od Karavank v zgornjem Posavju (HL, 1878, 236, 237; ZL, 1988, 278, 279; Štih, 1995a; Štih, 1995b; Štih, 1996a).

Karantanija je imela svojo knežjo dinastijo. Njen predstavnik Borut je pred sredo 8. stoletja ob obrski nevarnosti prosil in prejel pomoč od Bavarcev. Zato je moral sprejeti klientelno odvisnost od Bavarske,³ za katero naj bi jamčili talci iz vrst knežje družine, med katerimi sta bila prestolonaslednika *Cacatius* in *Cheitmar* (imeni sta slovenjeni v Gorazd in Hotimir), ki so ju na tujem vzgojili v krščanski veri. Po Borutovi smrti (748) so Bavarci po ukazu Frankov na prošnjo vrnili Gorazda – že kristjana – Slovanom in “ti so ga naredili za kneza” (*illi eum ducem fecerunt*), kar je aluzija na vlogo ljudstva pri umeščanju karantanskih knezov. Ko je po treh letih umrl, je bil na prošnjo ljudstva z dovoljenjem frankovskega vladarja Pipina (751) vrnjen kristjan Hotimir z duhovnim spremljevalcem, ljudstvo pa mu je izročilo kneževstvo (*ducatum*). Salzburški škof, pristojen za širjenje krščanstva v tem prostoru, je poslal v deželo korepiskopa Modesta in več duhovnikov, ki so posvečali cerkve in širili krščansko vero med dotlej poganskim prebivalstvom. Po Modestovi smrti je prišlo do dveh uporov, ki ju je Hotimir uspel zatreti, tretji upor po njegovi smrti (769) pa je zadušil bavarski vladar Tasilo in postavil na čelo dežele Valtunka, v deželo pa so se vrnili salzburški misijonarji, ki so se v času nemirov umaknili. Sto let kasneje sta salzburški misijon v Karantaniji in Panoniji ogrozila solunska brata Ciril in Metod, ki sta širila božjo besedo v slovanskem jeziku (AES, 1985).

Pri postavitvi kneza v Karantaniji je imelo ljudstvo – sprva kot celota, kasneje po zastopnikih – pomembno vlogo. Najstarejši konkretni opis obreda umestitve po ustoličevalcu kmečkega stanja je s konca 13. stoletja. Tradicija se je ohranila v kasnejši čas v prilagojenem obredu umestitve koroških vojvod, ki je do 1414 potekal v slovansko-slovanskem jeziku (Grafenauer, 1952; Grafenauer, 2016; Štih, 2012). Ti dogodki so se – ne glede na njihove pogosto nezgodovinske interpretacije – ukoreninili v izročilu slovenske zgodovine.

Bavarska je bila 788 vključena v frankovsko državo. Karantanija je kljub odvisnosti ohranila svoje kneze do 828, ko je bila po neuspelem uporu Ljudevita Posavskega (819–823) (Einhard, 1895, 150–161), v katerem so sodelovali Karantanci in Karniolci, ter po bolgarskem vdoru v Panonijo (Einhard, 1895, 164–170) z upravno reformo (Einhard, 1895, 174) spremenjena v frankovsko grofijo. Čeprav ne homogena, se je karantanska slovanska etnična identiteta sredi 9. stoletja razširila po vzhodnoalpskem prostoru in ostala dokaj močna še v 10. stoletju, nato pa sta se tako enota Karantanija kot etnična podoba karantanskih Slovanov pričeli razkrajati.

V obrambi proti Madžarom je v 10. stoletju prišlo do oblikovanja mejnih krajin, ki so pomenile osnutek kasnejših dežel. V okviru frankovske gospodarsko-družbene fevdalne ureditve, ki je slonela na sistemu zemljiških gospodstev, so vplivnejši ze-

3 Novejša objava poglobitnega vira o tem obdobju z literaturo: Wolfram, 2012.

mljiški gospodje na Slovenskem svoja ozemlja zaokrožali in organizirali v dežele (ki so ostajale v okviru Svetega rimskega cesarstva) (Štih & Simoniti, 2009, 92–123). Takó zemljiška gospodstva kot upravne enote in krščanska vera bi mogli učinkovati kot združevalni katalizator pri oblikovanju identitete skupnosti. Ali je v procesih (pre)oblikovanja zemljiških gospodstev množica kmetov na gospodstvih našla svojo identiteto v gospodstvu ali manjši vaški skupnosti ali večji – deželi, “oddaljeni” državi, morda v krščanski veri, ne vemo.

V deželah so od druge polovice 13. stoletja širili svojo posest in oblast Habsburžani, ki pa so v 14. in 15. stoletju dobili močne konkurente v Celjskih grofih/knezih (Fugger Germadnik, 2006; Štih, 1996b). Mlajši sodobnik zadnjega celjskega grofa Ulrika II. (1406–1456) je bil znani ogrski kralj Matija Korvin (1443–1480, vladal od 1458), ki je bil tudi med snovalci pogubne zarote proti Ulriku na pohodu proti Turkom pred Beogradom.

Sredi 14. stoletja je po slovenskem prostoru razsajala kuga, od 14. do 17. stoletja se je soočal z osmansko nevarnostjo in vpadi Turkov (Simoniti, 1990). – Od izoblikovanja dežel v srednjem, je bila še globoko v novi vek deželna – v slovenskem prostoru zlasti kranjska – zavest tista, ki je bila pri prebivalstvu zelo prisotna, spomin na celjske grofe in na spopade s Turki ter domišljajska predstava o kralju Matjažu (Kropej Telban, 2018) pa še kako živa, pri čemer pa ljudsko izročilo ne vključuje vloge Matije Korvina – kralja Matjaža kot enega Ulrikovih krvnikov.

Kot drugod v Evropi so tudi v prostoru med Alpami in Jadranom v srednjem in novem veku večino prebivalstva predstavljali podložni kmetje, na naših tleh pretežno slovansko-slovenski. Glede družbene pripadnosti pa je v poznem srednjem veku prišlo do istovetenja kmetov z družbeno skupino, ki so ji pripadali. Spremembe v strukturi zemljiških gospodstev, ki so bile posledica kolonizacije 13. stoletja, so vplivale na poenotenje položaja in interesa kmetov. To je pogojevalo in omogočilo njihove skupne nastope proti zemljiškim gospodom: slovenski kmetje so svojo odmevno zgodovino ustvarjali zlasti v kmečkih uporih od 15. do 18. stoletja. Najodmevnejši med upori so bili koroški kmečki upor 1478, slovenski kmečki upor 1515, slovensko hrvaški upor 1572/73, drugi slovenski upor 1635 in tolminski kmečki upor 1713. V slovenskem uporu 1515 so uporni kmetje opustošili Mehovski grad, v katerem je domoval Baltazar Mindorfer, ob tej priložnosti pa so bile tudi na letaku natisnjene prve slovenske besede “Leukhup leukhup leukhup leukhup, woga gmaina” in “Stara prauda”. Osrednja oseba, proti kateri je bil naperjen slovensko-hrvaški kmečki upor 1572/73, je bil Ferenc Tahi, kolovodji upora pa sta bila Matija Gubec in Ilija Gregorič. Po zatrtju upora so Matijo Gubca javno mučili, usmrtili in razčetrili v Zagrebu (Grafenauer, 1962; Grafenauer, 1974; Grafenauer, 1980; Koropec, 1985).

Del kmetov je po starejši tradiciji izstopal po svojem privilegiranem položaju. To so bili enigmatiči kosezi,⁴ ki jih zgodovinopisje povezuje z umeščanjem koro-

4 Najnovejše delo z analizo interpretacij: Oman, 2021.

ških vojvod, njihove skupnosti pa so se ohranjale tudi drugod, najbolj znani med njimi sta bili teharska in zagorska. Najsi je izvor tega stanu predfrankovski ali kasnejši: njegove pravice, zlasti ugodni (dedni) zakup na kmetiji, so datirale še iz časa pred diferenciacijo kmečkega prebivalstva, ki je sledila obdobju srednjeveške kolonizacije slovenskega ozemlja, napredku kmečkega gospodarstva in se je od 16. stoletja odražala v kupovanju ugodnejših dednih zakupov s strani premožnejših kmetov (Gospodarska in družbena, 1980, 430–438).

Tudi ostale družbene skupine prebivalstva so našle svojo istovetnost v okolju, iz katerega so izhajale. Z izoblikovanjem historičnih dežel in državnih mej je pri plemstvu, katerega stanovske pravice so bile v državi opredeljene na ravni dežele, prevladala zavest o pripadnosti deželi (Nared, 2009). Srednjeveški meščani so se – upoštevaje notranjo razslojenost prebivalstva v mestu in oblast, ki sta jo nad mestom izvajala bodisi mestni gospod, ki je bil včasih hkrati tudi deželni knez (pri mestih v notranjosti), ali zunanja politična sila (Benetke pri mestih v zahodni in južni Istri) – čutili pripadnike svoje mestne skupnosti.

Prelom v verskem pogledu je v 16. stoletju v Evropi in na Slovenskem pomenil prodor protestantizma, ki je obogatil slovensko kulturo s prvimi slovenskimi knjigami (Rupel, 1934), ki so nedvomno pomenile gradnik v smeri narodnostnega prebujenja. Katoliška obnova je v 16. in 17. stoletju med Alpami in Jadranom protestantizem zatrla (Štih & Simoniti, 2009, 233–259), izdajanje slovenskih knjig pa je zastalo, vendar se je poslej prav slovenski jezik vse bolj uveljavljal kot gradnik narodnostnega osveščanja.

Razsvetljeni absolutizem Marije Terezije in Jožefa II. je v 18. stoletju prinesel mnogo naprednih sprememb, ki pa so bile v literaturi in ljudskem in literarnem spominu deležne manjše pozornosti kot nastop Napoleona in nastanek Ilirskih provinc (Štih & Simoniti, 2009, 308–341; Šumrada, 1999).

Desetletja pred pomladjo narodov in programom Zedinjene Slovenije, ki je 1848 pomenil zgodovinski korak k slovenski državnosti (Granda, 1999; Granda, 1995), je obeležila vrhunska poezija pesnika Franceta Prešerna, ki je v izbrušenem slovenskem jeziku večkrat posegel po motiviki slovanske in slovenske preteklosti. K uveljavljanju vsakdanjega slovenskega jezika v pisni obliki pa so pripomogle zlasti Bleiweisove Kmetijske in rokodelske novice.

Aškerčeva zgodovinska epika

In zdaj k Antonu Aškercu. Pod drobnogled smo vzeli njegove pesniške zbirke Balade in romance (Aškerc, 1890), Lirske in epske poezije (Aškerc, 1896), Nove poezije (Aškerc, 1900), Četrty zbornik poezij (Aškerc, 1904), Primož Trubar. Zgodovinska epska pesnitev (Aškerc, 1905a), Mučeniki. Slike iz naše protireformacije (Aškerc, 1906), Junaki. Epske pesnitve (Aškerc, 1907), Pesnitve. Peti zbornik (Aškerc, 1910), Poslednji Celjan. Epska pesnitev (Aškerc, 1912).

V Aškerčevih pesmih so našli odmev številni dogodki slovenske preteklosti,⁵ v veliki meri vsi, ki smo jih zgoraj opredelili kot pomembne stopnje v razvoju slovenskega naroda in državnosti. Prikaz zgodovinskih tem v njegovih pesmih odseva Aškerčevo dožemanje naroda, slovenstva in slovanstva. Njegov pesniški opus ga predstavlja kot odličnega poznavalca slovenske zgodovine in slovenskega ljudskega izročila. Ob nespornem poznavanju zgodovinskih dejstev in dogodkov pa Aškerc v svoji epski pesmi o preteklosti pogosto pušča prosto pot lastni domišljiji in interpretaciji dogodkov, ki ni vselej v skladu s sodobnimi zgodovinarskimi spoznanji. "Slovenstvo" in "narod" potiska v čas, ko o njem še ne moremo govoriti, sicer pa povečuje nekdanjo svobodo kmetov, ki jih šteje za jedro slovenstva in za nosilce slavne svobodne slovenske preteklosti. Jadikuje nad kasnejšim tujim (nemškim) jarmom, nasproti kateremu opeva slovanstvo. V celjskih grofih/knezih in njihovi oblasti vidi neizpolnjene zametke slovenske dinastije in državnosti. Slavi kmečko uporništvu, zlasti pa povečuje poslanstvo slovenskih protestantov, katerih slovensko knjižno béro so uničili protireformatorji. Njegove pesmi se v narodnobuditeljskem duhu zavzemajo za slovenstvo, grajajo hlapčevsko pokornost Slovencev do tujcev, izražajo spoštovanje do južnih slovanskih sosedov ter opevajo slovanska ljudstva. Občudoval je Prešerna, zgled mu je bil Fran Levstik.

V pesmi Attila in slovenska kraljica. Pesem beneškega Slovenca (LZ, 1889, 449; Aškerc, 1890, 95–97) opisuje hunskega glavarja 5. stoletja (ok. 406–453),⁶ ki se je polakomnil slovenske Benečije.

Krasnejše dežele, nego je tá, / ni, bógme, je, tó vam rečem! // In ker je lepa – moja zató / tá zemljica bodi slovenska; Vida, tamkajšna kraljica, se je pred njim zatekla v Landarsko jamo in ga premeteno primorala, da *Benečiji lepi on dá slovó / ter z dolgim nosom otide*. – Pesem povzema ljudsko izročilo o legendarni kraljici Vidi (Repovž, 1985), ki naj bi za časa Atila vladala v Benečiji. Njeno deželo Aškerc anahronistično označuje kot "slovensko". – Slovanski predniki Slovencev so začeli prodirati v ta prostor po sredi 6. stoletja (Grafenauer, 1988; Lotter, Bratož & Castritius, 2005; Žužek, 2007), več kot stoletje po Atilovem prodoru v zahodno Evropo (451), Beneški Sloveniji pa še dolgo v novi vek ne pritiče etnična oznaka "slovenska".

Obdobje Karantanije (8. stoletje) je dalo vsebinsko ozadje pesnitvama Knežji kamen in Volkun. Prva pripoved je iz cikla Stara pravda (Aškerc, 1890, 133–137). Ob omembi kasnejšega "suženjstva tujcem" izraža dobršno mero ponosa na slavno preteklost in opisuje umeščanje karantanskih knezov. Vpeta je v sanje kmeta Stojana, ki se na kresno noč vrača domov prek Gosposvetskega polja: *Dóspe h*

5 Več pesnitev, ki opevajo preteklost in ne zadevajo slovenske zgodovine, v obravnavi izpuščamo, npr.: Atihualpov zaklad (29. avg. 1533.) o ameriških odkritjih (Aškerc, 1910, 6–37), Peter Arbues (17. sept. 1485.) o usodi inkvizitorja (Aškerc, 1910, 105–107), Savonarola (23. maja 1498.) o dominikancu, ki je sežigal knjige in bil sežgan tudi sam (Aškerc, 1910, 113–114), Giordano Bruno (19. febr. 1600.) o sežigu tega italijanskega filozofa, astronoma, pesnika in duhovnika (Aškerc, 1910, 100–104).

6 <https://en.wikipedia.org/wiki/Attila>.

kamnu: Ni to prêstol, ka-li? / Kdó sedel je tukaj? Povêj!. S praprotnim semenom v žepu ob vznožju kamna/prestola zaspi in poslušaj pripoved o pozabljeni svobodi in slavi:

Čuj, svobôde naše pokopáne / pomník je tá kamen jedín! / Tujcu sužen ti pozabil davno, / da otec svobodnih si sin. // Knezov naših prêstol je slovenskih / tá kamen, tegá ti ne znaš? / Samo sedel tú, Borút, Gorázd je / in Ingo, poslednji knez naš! // Tú volili smo samí si kneza; / kmet sám mu vsò dal je oblast; / Národ sam iz sebe mu predával / moč žezla in krone je čast ... // ... Z mečem v roki tu prisezal glasno / v jeziku je našem vladár!

Iz besedila ni jasno, ali se dogajanje odvija ob knežjem kamnu, na katerem so Karantanci in nato Korošci umeščali kneza/vojvodo, ali ob vojvodskem prestolu, na katerem je sedel knez/vojvoda ob podeljevanju fevdov oz. od koder je sodil (Štih, 2012). Karantanija je imela v očeh sodobnikov slovanski značaj; Aškerc njene kneze označuje kot "slovenske", vendar je ta etnična oznaka zgodovinsko gledano v tem obdobju preuranjena. Od štirih naštetih "knezov" je Samo vladal v širšem srednjeevropskem slovanskem prostoru, ki je vključeval tudi ozemlje kasnejše Karantanije, središče njegove plemenske zveze pa je bilo na Češkem. Ni bil umeščen za karantanskega kneza, enako kot tudi ne po Aškercu "poslednji knez naš" Ingo, ki ni bil knez, ampak salzburški duhovnik, zaslužen za širjenje krščanstva v vzhodnoalpskem prostoru (Wolfram, 2012, 151–157). Pač pa so Gorazda po smrti njegovega očeta Boruta (748) po zapisu iz 9. stoletja karantanski Slovani "naredili za kneza", kar daje slutiti na že obstoječo prakso in omogoča sklep, da je bil enako postavljen tudi njegov oče Borut. Knez je ob obredu umeščanja sprejel oblast iz rok kmeta, Aškerčeva omemba "vladarja", ki naj bi ga "volili" in naj bi mu "narod" izročal "čast žezla in krone", pa je pretirana. Ob umeščanju kneza ni šlo za volitve, v onem času ne more biti govora o narodu, karantanski knez ni imel vladarskih insignij, do 1414 pa je obred po poročanju virov dokumentirano potekal v slovanskem/slovenskem jeziku.

Na karantansko vsebino se nanaša epsko-dramski opis zbora slovenskih svobodnih kmetov na predvečer umestitve Valtunka (772) za karantanskega kneza in sam obred, ki se je odvijal naslednjega dne, v pesmi Knez Volkun. Zgodovinski prizor iz osmega stoletja (LZ, 1906, 129–141; Aškerc, 1907, 1–21). Naslanja se na opis ustoličevanja v Švabskem zrcalu, pravni knjigi iz 13. stoletja, in na zgodovinski komentar pri Paulu Puntchartu (Puntchart, 1899). Na kmetiji pri Krnskem gradu na Gosposvetskem polju se na predvečer Volkunove umestitve pod lipo zbirajo "slovenski svobodni kmetje, velmožje, starešine, župani in plemiči". Izberejo veljaka, ki naj bi naslednjega dne vodil obred umestitve novega kneza. V pogovoru obujajo spomin na karantanskega kneza Boruta, ki je proti Avarom poklical na pomoč sosednje Bavarce ("Bojuvarje"), kar je imelo za posledico izgubo svobode in zamenjavo avarskega jarma za nemškega. Tega je učvrstilo uveljavljanje krščanstva:

Krščanska vera, / ki v Korotan⁷ zanesli so jo knezi / tam izmed Nemcev, ej, tovariši, / to samo tista nova je veriga, / s katero nas priklenejo še bolj / na tujce. In možje pobožni tisti, / ki k nam prihajajo že dolgo let / iz Nemčije, učit nas evangelja, / kaj drugega so pač ko le vojaki / v meniških svetih haljah ...

Dogovorijo se o pogojih, glede katerih se bodo sporazumeli z Volkunom: vladal naj bi po njihovi volji, v njihovem in v imenu “vseh Slovencev korotanskih”, saj mu daje oblast “ljudstvo korotansko”. Dolžnost kneza je, da vlada po njihovih zakonih in starih šegah, Korotan pa mora biti svoboden in neodvisen od sosedov. Naslednje jutro se pod Krnskimi gradom na starorimskem (knežjem) kamnu odvija obred. Govor, ki ga Aškerc polaga Volkunu na jezik ob tej priložnosti, je prepleten z omembami slavnih preteklih zgodovinskih dogodkov:

Svoboden rod je moj od njega dni! / Svoboden sem ko narod naš, ko ti! / Svoboden kakor Samo, ko Gorazd, / vladarja slavna naša, naša čast; / svoboden ko Borut, ko Hetimar, / moj rajni prednik, hrabri naš vladar!

Na ustoličevalčeva vprašanja, če bo pravičen sodnik, če bo kot pravi kmečki sin branil slovensko domovino pred sovražniki in skrbel za Korotan, pa bodoči knez v pesnitvi odgovarja:

Pravično, bratje moji, vas bom sodil / in k sreči Korotan svoj bodem vodil / pa skrbel zanj ko oče in vladar / in pred sovragi čuval ga vsekdar! / Ponašam se in dobro vem, odkod / izvira moj slovenski knežji rod!

Od ustoličevalca odkupi prestol z mošnjo, voličem, konjičem, knežjo obleko in ga oprosti davkov. Ob predaji prestola ga ustoličevalec – kot ob obredu povzdiga v viteza – rahlo udari po obrazu. Novi knez stopi na knežji kamen, zamahne z mečem na vse štiri strani neba in priseže, da bo pravično vladal. – Razen zanj značilnega poudarjanja slovenstva Karantancev je Aškerc brez posebnih odstopanj pesniško domiselno prenesel opis iz 13. v 8. stoletje, ko je v Karantaniji zavladal Valtunk. Ob opisu zbora veljakov na predvečer umestitve Volkuna ob anahronističnem omenjanju “nemštva” in “Nemčije” predstavlja uganko omemba “plemičev”, ki je v nasprotju s siceršnjim epikovim poudarjanjem pomena in vloge svobodnih kmetov.

Uporu Ljudevita Posavskega proti Frankom (v drugem desetletju 9. stoletja)⁸ je namenjena pesnitev Knez Ljudevit. Zgodovinska rapsodija iz devetega stoletja (Aškerc, 1907, 23–55), katere odlomke uvajajo prirejeni citati iz Einhardovih *Annales Regni Francorum* (Einhard, 1895). Ljudevit zbere v Sisku soborce v upor: Vojnomira iz Karantanije (ime v viru je *Wonomyrus Sclavus*), Uroša s Timočani, Borno z Dalmatinci in Ličani. Ob pozdravu jih nagovori: *Pozdravljam iz srcá /*

7 Aškerčevo poimenovanje Karantanije.

8 https://hr.wikipedia.org/wiki/Ljudevitov_ustanak.

vas v gradu gostoljubnem svojem, bratje! / Vsi dobrodošli mi: Slovenci vi / in Srbi dragi moji in Hrvatje!, nato opisuje frankovski jarem in tiranijo furanskega grofa Kadolaha, ki ima zaslombo v frankovskem cesarju Ludviku Pobožnem (778–840, cesar od 814). Po Aškerčevi pripovedi naj bi v bojnem spopadu Kadolah padel, sin Balderik pa naj bi ga odnesel z bojnega polja (kar odstopa od besedila v viru). To naj bi med “Slovenci” zbudilo neznansko veselje. S pesniško domišljijo opisuje epik Ljudevitove sanje, v katerih se mu prikaže vila z zlato krono in ga nagovarja:

Knez Ljudevit! Ti zdaj nam gospoduj / ob Dravi, Soči, Savi in Savinji! / Vsem nam Slovencem ti, junak kraljuj! // Od sivega Triglava do Balkana / in tja do sinje Adrije obal – / vse tvoje, knez! ... Ná, sprejmi krono zlato! / Naj venčam ž njo te. Ljudevit, naš kralj!

Dalmatinski knez Borna in njegov ujec Ljudemisel sta se odvrnila od Ljudevita, Borna pa se je povezal z Balderikom. Aškerc opisuje vojna soočenja do Ljudevitove smrti od Ljudemislove roke, ne omenja pa frankovske pokoritve Ljudevitovih prvotnih zaveznikov Karantancev in Karniolcev, do katere je prišlo v tretjem letu spopadov (Einhard, 1895, 152–153).

Fikcijo iz zgodovine severnih Slovanov opisujeta pesnitvi Svetopolkova oporoka (Aškerc, 1890, 10–13), v kateri velikomoravski knez Svetopolk (druga polovica 9. stoletja) sinovom neuspelo narekuje složnost, ko bo odšel v deželo, “kjer je Samo, drugi so očaki” in Mutec osojski. Balada (LZ, 1883, 349–350; Aškerc, 1896, 91–92), ki govori o poljskem kralju Boleslavu II. (11. stoletje), ki naj bi se kot mutec za zidovi samostana ob Osojskem jezeru pokoril za umor krakovskega škofa in se izpovedal šele na smrtni postelji.

Za zgodovinski motiv gre tudi pri srhljivi, epsko dovršeni pesmi Ponôčna pôtница (Aškerc, 1896, 113–114), ki opisuje črno smrt, ki je sredi 14. stoletja kosila po Evropi:

Po nebu ščip plava, / šumi, šumi Drava ... / Prepelji, brodnik, me takój! / Oh, meni mudí se, / in predno zdani se, / mi daleč je priti nocoj. // ... // ... Kdo tujka si grôzna? / O, potnica pôzna, / brodnino odštěj mi sedaj! – // Za manoj smrt bleđa, / puščoba in beđa, / strah, stok in drgèt pred menój! / Kdo tvoja sem drúga? / Imé mi je – kuga! / Nocoj grem na desni breg tvoj!

Črna smrt je k nam najverjetneje prišla od vzhoda, kar je razvidno tudi iz Aškerčeve pesnitve, po kateri naj bi se bolezen prenesla s severovzhodnega na južni breg reke.

Če motivov zadnjih treh pesmi ne moremo šteti med gradnike slovenstva, pa je drugače z epskima pesnitvama Poslednji Celjan in Celjska romanca, ki se posvečata znameniti dinastiji grofov/knezov Celjskih. Prva (Aškerc, 1912) opisuje Ulrika (po Aškercu: Ureha) II. (1406–1456), ki se je odpravil na pohod proti

Turkom pred Beograd. V spremstvu je imel Teharčane, ki so pridobili plemiški položaj, ker se je grof zapletel s tamkajšnjimi dekleti, tudi z županovo ženo.⁹ Pesnitev v poslovilnih besedah Ulrikove žene Katarine (Branković) omenja njegovo razvejano oblast in svetovljansko sorodstvo:

Imaš ponosnih več kot sto gradov! / Stric kraljev, svetovalec si njegov. // V sorodstvu z vsemi kralji in cesarji / in v svaštvu skoro z vsemi si vladarji! // Še turški sultan je pobratim tvoj ... / ... // Grof celjski si, državni pravi knez!

V pogovor s Katarininim pravoslavnim spovednikom pa je Aškerc Ulriku položil na jezik verze:

Pri Braslovčah, glej, daleč tam stoji // Žovneška staroslavna mi grajščina. / Od tam je grofov celjskih rodovina! // ... // In ljudstvo, ki prebiva tod, je moje / pošteno vindsko¹⁰ ljudstvo. ... // ... // Predolgo že hlapčuje in tlačani, / svobode dnevi so mu še neznani. // ... // Oblastnikom bil zmerom je pokoren, / značaj njegov je sužen in okoren. // ... // To ljudstvo rad popolnoma bi združil / pod žezlom svojim in kot kralj mu služil (Aškerc, 1912, 22–27).

Epik opisuje pripravo zarote proti Ulriku ob pohodu na Turke pred Beogradom (Aškerc, 1912, 77–82), v kateri naj bi sodelovali brata Hunyadi Laslo/Ladislav in Matija (Korvin), Szilagyi (Mihael, njun stric po materini strani) in škof Vitez Janos (ta pri zaroti ni bil soudeležen). Ulrika in njegovega mladoletnega varovanca prestolonaslednika Ladislava Posmrtnega (1440–1457) so pristaši ogrske stranke z maloštevilnim spremstvom zaprli v beograjsko trdnjavo, kjer so Ulrika ubili. Opis njegovega pogreba (Aškerc, 1912, 153) zaključuje znameniti stavek: “Zdaj grofi celjski – in nikoli več!” (159).¹¹

Tako v opisani pesnitvi, še bolj pa v Celjski romanci (Aškerc, 1890, 35–37) nastopa Ulrik kot osvajalec in pollaščevalec slovenskih teharskih deklet. Zato naj bi ga Teharčani primorali k podpisu listine o svojem poplemenitnju:

Jaz, grof Ureh, grof in knez Celjánom, / vsém Celjanom in okoličanom; / knez Slovincem in gospod Hrvatom, / nam sosédom, našim ljubim bratom; / desna roka kralju gospodarju / in pobratim turskemu cesarju: / Teharčane poplemenitujem, / v plemski stan vse selo povišujem.

Izmišljeni dogodek sloni na ljudskem izročilu, ki je skušalo pojasniti privilegiran položaj teharskih kmetov (Oset, 2008; Oset, 2019).

9 Aškercova pesnitev se glede poplemenitnja Teharčanov vsebinsko naslanja na ljudsko izročilo: Orožen, 1936.

10 Beseda pomeni “slovansko”, Aškercu pa nedvomno “slovensko” ljudstvo.

11 Naslov romana Anne Wambrechtsamer je: Heut Grafen von Cilly und nimmermehr (Wambrechtsamer, 1933), v slovenskem prevodu pa: Danes grofje celjski in nikdar več (Kuret (prev.), 1940).

Kmečkim uporom je Aškerc namenil ciklus pesnitev Stara pravda (Aškerc, 1890, 113–155), ki opisuje slovenski (1515) in slovensko-hrvaški kmečki upor (1573). V uvodu k pesmi Znamenja na nebu (Aškerc, 1890, 115–117) so dodani citati slovenskih uporniških besed na letaku iz 16. stoletja: “Le vkup, le vkup, le vkup, le vkup, uboga gmajna!” in “Stara pravda”. Pesnitev Zmaj (Aškerc, 1890, 122–124) uporabi bajeslovno kuliso ljudskega izročila, ki pa ji dodaja družbeno vsebino. Pod Konjiško goro naj bi bilo jezero z zmajem, ki je

otrôke slovenske požiral. // Oh, mêtal mu jih je vsak dan / brezsrčni in tuji tirán; / naš narod je zmaju žrtvoval, / graščák nam trdó gospodóval. // ... // Unuki nas tujčevi spet / veliko že davijo lét; / vse radi bi nas pokončáli. / Pozóju nas spet darovali. // Moj oča tlačán, jaz tlačán, / tí sinko boš v robstvo vkován; / tlačani na svet se rodimo – / tlačani ga spet zapustimo ...

Rešitev za narod naj bi pomenil Kralj Matjaž, ki po ljudskem izročilu spi v sveti gori v podzemski palači (Aškerc, 1890, 118–121). Treba ga je zbuditi:

Ti sanjaš tu sanje stoletne, / ob boku ti meč rjaví, / tam zunaj, tam zunaj pa národ, / tvoj národ krivice trpí. // ... // Čuj, vzdrami se, vzdrami od spanja, / kralj, vstani pa bodi naš voj! / Preženi sovražnike svoje, / rod ôtmi iz sužnosti svoj! // Spasivši svoj národ iz jarma, / naredi mej národi mir ...

Pesem Pred cesarjem (Aškerc, 1890, 125–127) navaja namišljeno besedilo kmečke pritožbe, naslovljene (1515) na cesarja Maksimilijana I. (1459–1519, cesar od 1508):

Kjer Sava nam vrè iz Triglava, / kjer v Adrijo Soča hití, / kjer vije deróča se Drava, / kjer Mura zelena šumi: // tam biva naš národ ti zvesti ... // Karkoli se komu poljubi, / počenjati z nami smé vsak: / po hrbtu pretepa nas Turek, / a v lice nas bije – graščák. // ... // Mi séjemo – grad nam požanje, / njegovo je vse, naše pa – nič! / In zájutrek náš, to je – tlaka, / večérja je – válpetov bič! ... // Kak dolgo še zemljo mi svojo / kot sužnjiki orjemo naj? – / Gospóda nam vzela je pravdo ... / tí, cesar, nazáj nam jo daj! ...

“Car Makso” slovénkim poslancem zagotovi, da se bo to končalo. Objektno gosposko naj bi ukrotil vitez Krištof Lamberg (sam pripadnik plemiškega stanú?!).¹² Znana pesem Tlaka (Aškerc, 1890, 128–30) govori o upor na Mehovskem gradu (1515), katerega žrtev je bil tamošnji graščák Baltažar Mindorf. Pesem Boj pri Brežicah (131–132) opisuje bitko in kmečki poraz pri Brežicah (1516), Tabor (138–140) pa shod upornikov na Sotelskem (1573), ki mu prisostvujejo uporniški vodje Andrej

12 Vitez Gašper Lamberger (ok. 1463–ok. 1515) z gradu Kamen pri Begunjah se je kot poveljnik v službi cesarja Maksimilijana I. bojeval po Evropi. Bil je najbolj znan turnirski dvobojevalec svojega časa v Srednji Evropi, zato je postal junak slovenske ljudske pesmi Pegam in Lambergar (Kos, 1997).

Pasanec, Elija Gregorič in Matija Gubec, ki mu Gregorič napove: *Ko zmánemo Turke krščanske, / Slovenci se združimo vsi. / Takrat si izvolimo kralja ... / Nò, kralj naš – brat Gubec boš tí! ...* Pesnitev Stava (141–150) izpostavlja drugo stran, s katero so se (1573) soočali uporni kmetje. Predstavljajo jo Oger Ferenc, sinovi vojvode Arpáda in nemški baron Jože Turn. Slednji negoduje:

Plemstva stari májejo se stebri. / Kdó jih máje? Kdó podreti hoče? / ... / Kmetje to so, delavci, seljaki, / tí slovenski in hrvaški kmetje; / ljud umazan krati nam pravíce, / posvečene od stoletij šege ... / ... / Mi vsi znamo, kaj je volja božja: / jeden rojen je, da gospoduje, / drugi pa, da prvemu hlapčuje; / jeden déljaj, drugi tam počivaj! / Jeden stradaj, drugi pa uživaj! ... / Pa ukaži kmetu danes tlako: / koj zagóde pesem ti o pravdi, / ... / zagrozi ti še z Matijo Gubcem, / kraljem novim, kmečkim kraljem svojim, / ki gradove nam podêre naše! ...

Turen stavi s Tahijem, da bo Sava tekla rdeča in v pesmi reka pordeči od krvi poklanih slovenskih in hrvaških kmetov, ki so jih pobili Uskoki. Kronanje v Zagrebu (151–155) v ognjeviti pripovedi opisuje obsodbo in trpinčenje vodje slovensko-hrvaškega upora Matije Gubca (1573), ki ga posadijo na razžarjen železni prestol ter okronajo z razbeljeno krono.

Tahiju, ki je bil osrednja oseba upora 1573, so namenjene pesnitve Tahi na Štatenbergu (1571–1579) (Aškerc, 1910, 243–268). Opisujejo ga kot brutalnega tirana, skrunitelja deklet, mučitelja tlačanov, ki doživi maščevanje s požigom pristave pri Štatenbergu in zavzetjem svojega gradu (Aškerc, 1910, 258–262). Komisar iz Gradca prinese ukaz, da se morajo tlačani pokoriti pravičnemu gospodarju, junaku Tahiju. Vsi mu zaprisežejo zaradi grožnje, da bodo sicer ob glavo (“Hudičeva pravica”, Aškerc, 1910, 263–266). Pesem štatemberških kmetov (Aškerc, 1910, 267–268) pa poziva k uporu:

Le vkup, le vkup, le vkup, trpini! / Sekire, kose, krampe v dlan! / ... / Napočil je krvavi dan! // ... // Do grla siti smo krivice! / Kje stara pravda je sedaj? / Orožje v žuljave desice! / Zdaj svet pred nami trepetaj! // ... // Zdaj čujte valpeti, beriči: / za staro pravdo gremo v boj! // Naprej, naprej k zeleni Savi / nocoj odrinemo še mi! / Tam Gubec, kmečki kralj naš pravi, / grajščakom pušča modro kri! // ... // Več ne tlačanimo trinogom! / Na boj! Na zmago ali v smrt!

Osmanski vpadi oz. Turki so téma številnih Aškerčevih pesmi začeni s hrabrim Brodnikom (Aškerc, 1890, 8–9), ki je turške potnike namesto prek Save popeljal v zase in zanje smrtonosni rečni vrtinec “*Bes, djaur!*” še krik iz valóv, / iz mokrih je Save grobóv – / *potém pa vse tiho je bilo*. Presunljiva je pesnitev Janičar (Aškerc, 1904, 182–184), katere protagonist se na vojnem pohodu znajde pred domačo vasjo. Spomni se, da so ga tam ugrabili Turki in ga vzgojili za janičarja; v obupu si vzame življenje: *Gorje ti, moja vas, gorje! ... / zabode handžar si v srce*. V ta sklop sodi tudi pesnitev Kralj Matjaž (Aškerc, 1907, 75–170), ki deloma

povzema ljudsko izročilo in nima kaj dosti opraviti s konkretnimi zgodovinskimi dogodki. Po poroki z Alenčico odide Matjaž na pohod proti Turkom. V spopadu je ranjen, med njegovo odsotnostjo pa Turki ugrabijo Alenčico. Matjaž z vojaki krene v Carigrad, najde ženo in z njo na konju pobegne s plesa. Alenčico znova ugrabijo. Sultan jo Matjažu vrne v zameno za pomoč proti upornim janičarjem. Matjaž se nato vrne na svoj grad, kjer vlada modro in milo, spoštuje staro pravdo ter porazi tiranske sosedo. Zdaj spi z vojsko v triglavskem gorovju. Turki so tudi téma Metliške balade (Aškerc, 1910, 54–56), ki opisuje turško opustošenje Metlike (1578). “Mea Kulpa” (Aškerc, 1896, 101–102) pa obravnava zgodovinsko pomembno bitko pri Sisku, ki se je 1593 odvijala med krščanskimi in osmanskimi četami. Končala se je s porazom osmanske vojske, ki jo je vodil Hasan Paša (Predojević):

Ni še noč na Kulpo pala, / bitev že se je končala. // Čuj, s Hrvatom sredi Siska / brat Slovenec úka, vriska. // Teče Kulpa vsa krvava, / Hasan paša mrtev plava.

Balada o obleganem Dunaju (1683) (Aškerc, 1904, 137–138) onomatopoično opisuje grmenje topov in povzema zgodovinska dejstva o turškem poveljniku (Kara) Mustafi paši (1634–1683), o cesarju Leopoldu (I.) (1640–1705), ki je pobegnil z Dunaja, ter o zmagoslavnem poljskem kralju Janu (III.) Sobieskem (1629–1696), ki je mesto obranil pred Osmani. Hajdukova vizija (Aškerc, 1904, 242–244) pa alegorično sporoča, da

... Turški zmaj je na tleh. / In na prsi mu stopil kazak je junak / in prebodel mu s sulicoj ostroj srcé ... / In moj orel ponosno peruti razpné / pa se dvigne v višave nad temni Balkan, / nad svobodni, visoki slovanski Balkan ...

Zlasti obsežen je opus pesmi, ki se klanjajo protestantizmu in slovenskim protestantom. Primož Trubar.¹³ Zgodovinska epska pesnitev¹⁴ (Aškerc, 1905a) vključuje citate iz Trubarja vključno z nagovorom “Lubi Slouenci”. Tedanje razmere in Trubarjevo življenje prikazuje epik v kombinaciji zgodovinskih dejstev in fikcije, deloma skozi namišljene besede škofa Bonoma ob Trubarjevem odhodu iz Trsta, skozi pogovore “sejmarjev” ob celjskem sejmu, ki so omenili “Trubarja, gorečega kaplana celjskega”. Premeščen v Ljubljano naj bi pritegnil vernike in sprožil burno soočenje luteranov in katolikov. V fiktivne pogovore Trubarja s Celjanko Barbaro v Loki (pri Zidanem Mostu), s prijatelji v Ljubljani ob praznovanju godú ter v Trubarjevo izpoved ženi Barbari v Rotenburgu vplete Aškerc opis Trubarjeve odslovitve iz Ljubljane, nato vrnitve in vnovične odslovitve, njegov beg pred preganjalci, ki so v Ljubljani razdejali Trubarjevo hišo in sežgali njegove knjige,

13 Za podrobno primerjavo Aškercovega izvajanja s strokovnimi dognanji prim.: Rajhman, 2013.

14 Pesnitev je bila deležna kritike v Ljubljanskem zvonu (Tominšek, 1905), na katero je Aškerc napisal odgovor (Aškerc, 1905b).

iz Šentjerneja prek Reke, Trsta, Ljubljane, Gorenjske in Tirolske na Nemško. Vehementno zvenijo Trubarjeve namišljene besede o ljudstvu in jeziku (Aškerc, 1905a, 85–86):

V nevednosti pogubnem mraku tava / še ljudstvo naše. Jezik lepi naš – / kdo govori ga? Kmet zaničevani. / V jeziku tujem govori mu grad / v jeziku tujem govori mu cerkev, / in knjige pišejo mu sami tujci. / Odkar umolknila sta sveta brata / Ciril in pa Metod v gomilah svojih, / potlačen duh je naš in ž njim vred jezik / stoletja dolgo že. Nobena zvezda / ne sveti ljudstvu našemu na pot, / po kateri vlači jarem svoj tlačanski. / Le kadar bič grajšakov je preoster, / zabliska gneva žar se mu v očeh / in pest se stiska žuljava ... Gorjé / brezsrčnim gospodarjem! In jaz vidim, / da v ljudstvu našem še živi ponos / človeški ... In naj pride divji Turek, / kako se hrabro zakadijo vanj / in branijo očetov svojih zemljo! / ... / In našel sem čarovni tisti ključ, / s katerim odprem bratom svojim vrata / k prosveti in svobodi. In ta ključ / je jezik naš! In tam, kjer sta prestala / apostola slovanska pred stoletji, / nadaljeval bom jaz veliko delo. / In vzora moja sta Ciril, Metod. / Razumeš draga – v maternem jeziku bom pisal knjige ljudstvu svojemu. / ... / Najdražji božji dar je jezik naš, / odsev, odmev je našega duha.

Trubarjeve slovenske knjige dosežejo Ljubljano, kamor se po trinajstih letih vrne tudi sam. Zbrano množico naj bi nagovoril in ji namenil spodbudne besede, ki bi bolj sodile v Aškerčev kot v Trubarjev čas (Aškerc, 1905a, 143):

Evropa vsa stoji ob naši strani ... / Slovenci, naš napočil zdaj je dan! / Mi zdaj smo prvi na slovanskem jugu. / Mi zdaj budimo druge brate svoje, / Hrvate, Srbe in Bolgare.

Po soočenju s škofom in maši s somišljeniki se Trubar poslovi. Negodovanje je zbudil Aškerčev opis prijateljskega pogovora Trubarja z Uzrajm-begom, bosansko-turškim ujetnikom in gostom Herbarta Turjaškega (1529–1575) na ljubljanskem gradu (Vinkler, 2011, 84, 86, 211), v katerem naj bi paša Trubarju dejal:

Ti hvali svojo, jaz pa svojo vero. / ... / Ostaniva si brata pa pustiva / na strani alkoran in evangelje! / ... / Kaj nameravaš, vem ... / Spojiti hočeš brate na Balkanu / s slovensko biblijo v družino jedno, / ustaviti prelivanje krvi.

Na smrtni postelji pa naj bi Trubar v prisotnosti svojih najbližjih izrekel prerokbo:

Usodo vidim domovine svoje ... / Grmade bodo zopet plamenele / pa pokončavale slovenske knjige. / In truda mojega življenjskega / izbrisan kmalu bo poslednji sled. / ... / tako nam pomandrajó lepo setev prosvete narodne in evangelijske goreči protireformatorji ... / ... / O, neki lepi dan / užgè se iskra, tleča na skrivaj – / in vnovič oživi duh narodov! / ... / In ljudstvo naše vstane spet od mrtvih / pa pojde v boj za staro pravdo svojo ... / In zopet číslan jezik bo slovenski / in čítale se bodo knjige naše.

O Trubarju govorita tudi pesnitvi Slovenska legenda (Aškerc, 1890, 58–62), ki opisuje njegov prihod v nebesa, kjer sreča cerkvene očake, a tudi svoje nasprotnike, nasproti pa mu prihiti – Prešeren (časovno neskladje!), in Trubarjev grič (Aškerc, 1910, 141–143), kjer pastir sanja o Trubarju. Sežig knjig v Ljubljani je téma pesnitve Lutrski kres. Legenda (LZ, 1899, 261–263, psevdonim: Peter Pavlovič) oz. Luteranski kres (1601–1604) (Aškerc, 1900, 101–104).

Celotna zbirka Mučeniki obravnava protestante in njihov pregon. Omenja Jurija Dalmatina, Adama Bohoriča, stike s Trubarjem. Razkriva nevzdržne razmere in razvrat v samostanih, ki so bili tudi tarča uporniških kmetov, ter heretične skakče. Oglejski patriarh in inkvizitor Francesco Barbaro je 1593 opravil vizitacijo po mestih slovenskih dežel Primorske, Kranjske, Štajerske in Koroške. Papežu je izčrpno poročal o razširjenosti herezije med ljudstvom. V Ljubljani, Celovcu, Celju in Novem mestu je dal sežigati protestantske knjige. Številne so omembe dejanj škofa Hrena, ki je preganjal luterane, dajal je sežigati protestantske knjige, v Ljubljani je 1598 pregnal protestante iz cerkve sv. Elizabete in dal zapreti luteransko šolo, povzročil naj bi uničenje protestantske cerkve v Kamniku, njega samega pa naj bi doletela smrt na grmadi gorečih knjig. Poimensko so omenjeni številni predikantje in luterani, ki so bili žrtve pregona, a tudi uporni protestantje in njihova usoda ter posamezna soočenja in spopadi protestantov in papežnikov. Zbirko zaključuje pesem Tožba slovenskega ljudstva v protireformacijski dobi (Aškerc, 1906, 165–167), ki obuja slavne trenutke daljne preteklosti, a se zaključuje v črnem brezupu:

Kdaj knezov domačih že minul je dan! / Gorazdov, Borutov čas nam je le san! // Kje dnevi zdaj tisti pretekli so davni, / ko vojvode naši koroški so slavni // od ljudstva prejemale svojo oblast / in kmet jim poverjal vladarsko je čast!? // Ko v našem jeziku v obredu častitem / prisegali so na prestolu kamnitem, // da hočejo braniti, ščititi nas / in staro nam pravdo z orožjem vsak čas! // Zdaj sužnji smo, sužnji, ljudje poteptani, / oblastnikom krutim poslušni tlačani! // ... // In trumoma šli na junaški smo boj ... / Hej, Gubec Matija, naš kralj, naš heroj! ... // ... // Ah, kri se je kmečka prelila zaman! / Potlačil nas spet je pod peto tiran ... // ... // In prišel je Trubar, veliki vodnik, / pa nas je predramil in spanja, glasnik: // Rojaki vstanite! Naš dan se že svita! ... // ... // Ah, kaj še! Nam roga se stari tiran – / nikdar ne napoči svobode vam dan! // ... // In bukve heretične, nadeje mlade, / uničijo vse nam goreče grmade ... // Eh, sužnji smo, sužnji, ljudje poteptani, / oblastnikom tujim pokorni tlačani!

Odklon od vere naj bi pomenilo tudi coprništvo, proti kateremu sta Cerkev in katoliška oblast prirejali sodne procese, na katerih so tožitelji od obsojenk z mučenjem izsiljevali priznanja, nato pa jih sežigali na grmadah (Byloff, 1934; Tratnik Volasko & Košir, 1995). Ribniška čarovnica. Iz zapisov grajskega pisarja (LZ, 1908, 212–223; Aškerc, 1910, 72–88) opisuje dokumentirani process proti Marini Češarkovi (1701) (Košir, 2018). Gre za zgodovinski motiv, ki pa ni povezan z narodnostnim osveščanjem.

Aškerc je občasno posegel tudi po “neslovenskih” zgodovinskih témah iz bližnje okolice. Opisal je posledice neuspele zrinsko-frankopanske zarote proti Habsburžanom: protagonista sta bila obsojena na smrt z obglavljenjem (Zrinski in Frankopan. (30. aprila 1671.), LZ, 1901, 437–438; Aškerc, 1904, 95–97). Pesnitev Rópoša in Kruci. Zgodovinska romanca iz let 1704–1746 (Aškerc, 1907, 57–74) pa opisuje soočenje Ropoša Štefana z roparskimi ogrskimi kmečkimi uporniki pri Veržeju. Ropoša jih je z Veržejci lokávo ukanil.

Ciklus Ilirija (Aškerc, 1910, 209–241) v različnih kontekstih opisuje prihod Francozov v Ljubljano, Vipavo in njihovo obrambo pred Avstriji, pesnitev Napoleonov večer (1810. l.) (Aškerc, 1890, 68–70) pa opisuje gostijo v Ljubljani v slavo Francozom, kjer jim napija pater Valentin (Vodnik):

V imeni vseh Slovencev tu, / v imeni celega rodú / Napoleonu slava! // V imeni našega rodú / in našega jezika, / kateremu stoprav od vas / čast došla je velika: ...

Napoleona se dotakne tudi pesem Napoleonova ljubica (Idrijčanka Emilija Kraus (Marušič, 2013); Aškerc, 1904, 77–87), ki se odvija že v času Napoleonovega izгона na Elbo.

Motiv za pisanje je Aškerc našel tudi v bližnji preteklosti, npr. za pesem Prešeren v gostilni “Pri zlatem grozdu” (Aškerc, 1900, 83–92), kjer prisotni v pogovoru razvijajo svoje misli o pesnikih. Ob pesnikovem jubileju je sestavil slavospev Prešernu ob stoletnici njegovega rojstva 3. decembra 1900 (Aškerc, 1904, 3–6). Duhovniku, zgodovinarju, pesniku, pisatelju in narodnemu buditelju Antonu Kremplju (1790–1844) (Glazer, 2013) je Aškerc namenil pesem Staremu pisatelju. (A. Kremplju.) (Aškerc, 1896, 13–14):

V besedi naši pravil si, / kakó je v starih časih bilo; ... // Kakó napadal njega dni / nam domovino je sovražnik, / kakó Slovenec branil jo, / kakó ji hraber bil je stražnik. // Kakó prelivali so kri / za zemlje vsako ped očetje ... / ... // Katera zemlja druga pač / v lepôti našo tó prekaša? / In, glej – še bivamo tod mi, / še je slovenska, še je naša! // A národ le – učiš nas tí –, / ki domovino ljubi, brani, / ki dela trudi se za njó, / zasluži, da si jo ohrani.

Tudi v sebi je videl narodnega buditelja, kar izpoveduje v pesmi Slovenski pesnik (Aškerc, 1910, 17–19). Ugotavlja, da ima malo poslušalcev:

Svobode žejne, vroče pesmi moje / svoboden narod ne posluša vnet ... / Ponižnim sužnjem moja lira poje ... / Potlačenega ljudstva sem poet!

Njegova pesem naj bi potonila v pozabo. Nekoč pa jo bo vzel v roke učenjak, zmajeval bo z glavo in se čudil: *Hm, filologu čtivo zanimivo ... / Pa jezik ta se več ne govori ...*

Aškerc je spoštoval in poveličeval tudi druge slovanske jezike. Pozdrav Slovencev slovanskim gostom na častnikarskem shodu v Ljubljani. Pozdrav Slovencev bratom slo-

vanskim, prišedšim v Ljubljano na časnikarski shod o binkoštih l. 1902 (Aškerc, 1904, 17–19) opeva slovansko skupnost:

*Rodila vse nas majka jedna je slovanska, / družina jedna rod je ves slovanski naš! /
Vaš jezik, bratje, naše matere je jezik, / a jezik naš slovenski, to je jezik Vaš!*

Pesnitev Ruski jezik (Aškerc, 1904, 59–60) danes zveni neprepričljivo:

*Ti krásni jezik bratovski slovanski, / kako razveseljuješ mi uhó! / ... // Veliki jezik ruski
blagoglasni, / kaj nisi tí pač tudi jezik moj? / ... // ... // Ti jezik ruski, velikan slovanski
/ ... // ... // ... Ustvarjen si, da si sveta gospod, / da si glasnik resnice in svobode, / da
iz temine k soncu kažeš pot! // ... // Od morij polunočnih ledovitih / do solnčne Indije
tvoj silni glas / vzdiguj potrte iz prahu in bede, / prinašaj narodom prosvete spas!*

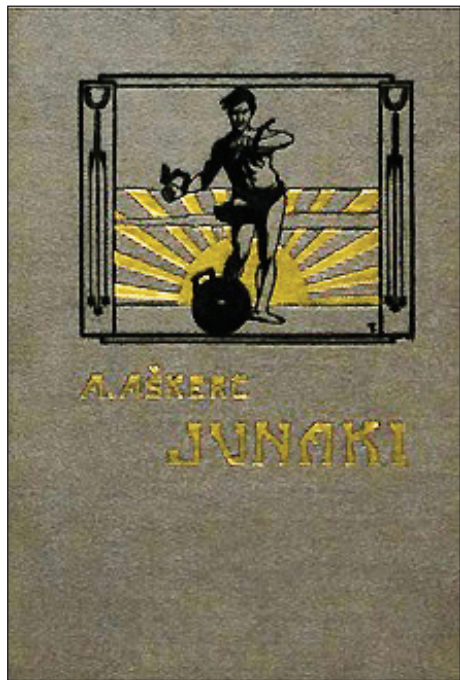
Aškerc so včasih navdihnili tudi sočasni pomembni politični dogodki in pojavi. Pozoren je bil na izseljenski val Slovencev, ki so se v boju za preživetje v desetletjih pred prvo svetovno vojno izseljevali v Ameriko (Drnovšek, 1998). Opisal jih je v pesmi Amerikanci (Aškerc, 1904, 133–136). Boj pri Pirotu. (Dné 28. novembra 1885. l.) (Aškerc, 1890, 50–52) pa opisuje vojaški spopad med Srbi in Bolgari, v katerem so bili Srbi poraženi, najbolj sramotno pa naj bi bilo, da je srbski narod (napadalec!) postal (po Aškercu) bratomorilec.

Vizionarska, primerna tudi ali zlasti za naš čas, pa je Aškerčeva pesem Mi vstajamo (Aškerc, 1896, 11–12):

*Mi vstajamo! In – vas je strah? / Pokáj takó hrumíte! / Slovana se bojíte? / ... // ...
// ... Noč temna je za nami, / svobóde svit nas dramí. // Mi vstajamo ... Poslednji
čas! / Mi nočemo umreti, / mi hočemo živeti! / ... / Kaj uk je zgodovine? / Bodočnost
je – mladine. // ... Napredek in prosveta / to naša bo osveta!*

ZAKLJUČEK

Pri gradnikih narodne zavesti in naroda moramo razlikovati zgodovinska dejstva na eni in fikcijo, ki jo je o njih ustvarila ljudska ali literarna domišljija na drugi strani. Ta ima svojo pozitivno plat, ker promovira zgodovino in zbuja zanimanje zanjo, ter negativno, ker kot zgodovinsko resnico pogosto razglša interpretacije, ki so skregane s spoznanji zgodovinske stroke. Primerov zgodovinsko nesprejemljivega spominjanja na kvazi-gradnike slovenskega naroda in države je bilo v bližnji preteklosti kar nekaj: npr. teza o avtohtonosti Slovencev in njihovem venetskem poreklu (Bor, Šavli & Tomažič, 1989), ki je našla literarni izraz v Borovih prevodih napisa na vaški situli, likovnega pa v očarljivem venetskem konju Oskarja Kogoja. Sem sodi tudi anahronistično pripisovanje slovenskih združitvenih stremljenj celjskim grofom, v katerih izumrtju nostalgичni patrioti vidijo izgubo potencialnih slovenskih vladarjev. Ne nazadnje je fikcija tudi panter, ki naj bi bil v 9. stoletju – daleč pred pojavom grbov

Slika 1: *Junaki*, Anton Aškerc, 1907
(Vir: Wikipedia).

svobodi, pri bralcih v tem smislu ni doživel širokega odziva, česar se je zavedal. Pri razčlenjevanju vsebin njegovih pesnitev pa se po preteku dobrega stoletja zdi, da mu je bila glede neodzivnosti in nerazumevanja njegovih narodnobuditeljskih prizadevanj storjena krivica in da tudi kasneje v tem pogledu ni bil deležen ustreznega priznanja – morda tudi zaradi neodobravanja njegove zagledanosti v južno- in slovanstvo na sploh.

v srednji Evropi – emblem “slovenske” kneževine Karantanije

Aškerc je glede konkretnih zgodovinskih podatkov zanesljiv, njegov narodnobuditeljski zanos pa ga večkrat zanese v fikcijo, ki ji tudi sam verjame: slovenstvo potiska v čas, ko o njem še ne moremo govoriti. Ponosen je na karantansko zgodovino, ki jo razume kot slovensko. Njegovo povečevanje nekdanj svobodnega kmečkega stanù in jadikovanje nad tujim jarmom se zdi pretirano. Možnost povezave slovenskega ozemlja s slovanskim na Balkanu je postavil že v sanje Ljudevita Posavskega, v Celjanih je videl neuresničene sanje o slovenski dinastiji s široko razpredenimi družinskimi vezmi. Vehementno opisuje kmečke upore in dejavnost slovenskih protestantov, medtem ko je pri opisovanju dogodkov v zvezi z Osmani do teh bolj prizanesljiv kot do slovenskih protireformatorjev na čelu s škofom Hrenom.

Kljub prizadevanju, da bi v Sloven- cih zbudil ponos na njihovo preteklost, domovino, na jezik in stremljenje po

MOTIFS FROM SLOVENIAN HISTORY IN THE POETIC OPUS OF ANTON AŠKERC (1856–1912)

Darja MIHELIC

Murnikova 18, Slovenia

e-mail: mihelic@zrc-sazu.si

SUMMARY

The Slovenian poet, priest, and Ljubljana city archivist, Anton Aškerc, is one of the epicists to whom literary historians have dedicated a lot of attention. The motifs and themes of his poems have been analysed in detail, and even more so the artistic scope and the contemporary, rather critical response to his productions. Many of the latter were inspired by the history of the Slovenian (and wider) territory. Initially, this paper highlights the key phenomena and events in the arc of history of the area between the Alps and the Adriatic which led to the formation of the Slovenian nation and state, foregrounding those which Aškerc summarised and poetically “recreated” in his poems. His poetic opus reveals Aškerc as an excellent connoisseur of Slovenian history and folklore. But despite his unquestionable knowledge of historical facts, in his epic poems about the past he often gives free rein to his imagination and to interpretations of events that are not always in line with contemporary historiographic findings. He ties “Slovenhood” and “nation” to periods when it is premature to speak about them. He celebrates the era of the Carantanian princes and the erstwhile freedom of the peasants, whom he considers the core of Slovenhood and upholders of the glorious Slovenian past. He bemoans the subsequent foreign (German) yoke and in contrast extols the Slavs. In the Counts of Cilli and their power he sees the unfulfilled dream of a Slovenian dynasty with widespread family ties. He exalts peasant uprisings and, in particular, the mission of Slovenian Protestants, whose Slovenian literary production was destroyed by the Counter-Reformers. Toward the latter he is even less merciful than towards the Ottomans who invaded the area between the Pannonian plain and the Adriatic. Aškerc’s writing exudes nationalist enthusiasm, advocacy for Slovenhood, reproaches of the Slovenians’ slavish obedience to foreigners, respect for the southern Slavic neighbours, and praise of the Slavic peoples. But his attempts to arouse in Slovenians a pride of their past, homeland, language, and pursuit of freedom, did not resonate widely among his readership – of which he was aware. However, the analysis of the contents of his poems a century and a decade later suggests that he has been wronged by assumptions of unresponsiveness to his efforts for a national awakening, and that even later he has not been given proper recognition in this regard – perhaps partly due to his infatuation with the southern Slavs and the Slavic peoples and cultures in general.

Keywords: Anton Aškerc, Aškerc and Slovenian history, Aškerc and Slovenhood, Aškerc and Carantanian princes, Aškerc and Slovenian peasants, Aškerc and Slovenian Protestants

VIRI IN LITERATURA

- AES (1985):** *Acta ecclesiastica Sloveniae*, 7, Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih ob 1100 letnici Metodove smrti.
- Aškerc, A. (1890):** *Balade in romance*. Ljubljana, Kleinmayr & Bamberg.
- Aškerc, A. (1896):** *Lirske in epske poezije*. Ljubljana, Kleinmayr & Bamberg.
- Aškerc, A. (1900):** *Nove poezije*. Ljubljana, Kleinmayr & Bamberg.
- Aškerc, A. (1904):** *Četrti zbornik poezij*. Ljubljana, Kleinmayr & Bamberg.
- Aškerc, A. (1905a):** *Primož Trubar. Zgodovinska epska pesnitev*. Ljubljana, Kleinmayr & Bamberg.
- Aškerc, A. (1905b):** Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak ali ne? Gospodu prof. dr. Tominšku odgovarja A. Aškerc. *Slovenski narod*, 38, št. 83–92; samostojna objava: Ljubljana, Narodna tiskarna.
- Aškerc, A. (1906):** *Mučeniki. Slike iz naše protireformacije*. Ljubljana, Schwentner.
- Aškerc, A. (1907):** *Junaki. Epske pesnitve*. Ljubljana, Schwentner.
- Aškerc, A. (1910):** *Pesnitve. Peti zbornik*. Ljubljana, Schwentner.
- Aškerc, A. (1912):** *Poslednji Celjan. Epska pesnitev*. Ljubljana, Kleinmayr & Bamberg.
- Bor, M., Šavli, J. & I. Tomažič (1989):** *Veneti naši davni predniki*. Ljubljana, Čgp Delo.
- Boršnik, M. (1939):** *Aškerc. Življenje in delo*. Ljubljana, Modra ptica.
- Boršnik, M. (1981):** *Anton Aškerc*. Ljubljana, Partizanska knjiga.
- Bratož, R. (ur.) (2000):** *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese*. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije; Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Razprave. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede, 18; Situla, 39).
- Bratož, R. (2010):** *Anfänge der slowenischen Ethnogenese. Fakten, Thesen und Hypothesen. V: Die Grundlagen der slowenischen Kultur*. Berlin, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, 1–38 (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Neue Folge, Band 6).
- Byloff, F. (1934):** *Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern*. Berlin–Leipzig, Walter de Gruyter & Co.
- Czacharowski, A. (ur.) (1994):** *Nationale, ethnische Minderheiten und regionale Identitäten in Mittelalter und früher Neuzeit*. Torún, Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Drnovšek, M. (1998):** *Usodna privlačnost Amerike. Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*. Ljubljana, Nova revija.
- Einhard (1895):** *Annales Regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi*. Hannoverae, Hahn.
- Fran (2021):** *Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Različica 9.0*. Ljubljana, Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU. <https://fran.si>.

- Fredegar (1888):** *Fredegarii et aliorum Chronica. Vitae sanctorum. Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Merovingicarum II. Hannoverae, Hahn.*
- Fugger Germadnik, R. (2006):** K zvezdam in nazaj: Ob 550-letnici smrti poslednjega grofa celjskega. Celje, Pokrajinski muzej Celje.
- Glazer, J. (2013):** Krempel, Anton (1790–1844). Slovenska biografija. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Gospodarska in družbena (1980):** *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2. Družbena razmerja in gibanja.* Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.
- Grafenauer, B. (1950):** Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov. *Zgodovinski časopis*, 4, 23–126.
- Grafenauer, B. (1952):** Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela, 7. Inštitut za zgodovino. Sekcija za občno in narodno zgodovino, 1. Ljubljana.
- Grafenauer, B. (1962):** Kmečki upori na Slovenskem. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Grafenauer, B. (1974):** Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem. Slovenski kmečki upor 1515 in hrvaško-slovenski kmečki upor 1572/73. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Grafenauer, B. (1980):** Razredni boji agrarnega prebivalstva. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev.* Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 481–538.
- Grafenauer, B. (1988):** Ob tisočštiristoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje. 1. Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah, zgornjem Posavju in ob zgornjem Jadranu. V: *ZL (1988)*, 321–341.
- Grafenauer, B. (2000):** Karantanija, Izbrane razprave in članki. Ljubljana, Slovenska matica.
- Grafenauer, B. (2016):** *Die Kärntner Herzogseinsetzung.* Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zveza zgodovinskih društev Slovenije; Klagenfurt, Auslieferung Hermagoras (Dela / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede = Opera / Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis I: Historia et sociologia; Zbirka Zgodovinskega časopisa, 49).
- Granda, S. (1995):** Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49 = Unterkrain im Revolutionsjahr 1848/49. Novo mesto, Dolenjska založba; Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti.
- Granda, S. (1999):** Prva odločitev Slovencev za Slovenijo. Dokumenti z uvodno študijo in osnovnimi pojasnili. Ljubljana, Nova revija.
- HL (1878):** *Pauli Historia Langobardorum. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi.* Hannoverae, Hahn.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Attila>** (zadnji dostop: 03.05.2021).
- https://hr.wikipedia.org/wiki/Ljudevitov_ustanak** (zadnji dostop: 03.05.2021).

- Kahl, H.-D. (2002):** Der Staat der Karantanen. Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum (7.–9. Jh.). V: Bratož, R. (ur.): Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze. Dopolnilni zvezek. = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese. Ergänzungsband. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Razprave. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede, 20; Situla, 39).
- Koropec, J. (1985):** Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635. Maribor, Obzorja.
- Kos, D. (1997):** Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja. Ljubljana, Viharnik.
- Košir, M. (2018):** Čarovniški proces v Ribnici 1700–1701 – najbolj znan čarovniški proces na Kranjskem. Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 66, 3, 507–514.
- Kropej Telban, M. (2018):** Kralj Matjaž v slovenskem izročilu in kulturni dediščini Črne na Koroškem. V: Črna na Koroškem = Schwarzenbach. Črna na Koroškem, Občina, 46–64.
- Kuret, N. (prev.) (1940):** Danes grofje Celjski in nikdar več. Ljubljana, Naša knjiga (izvirnik: Wambrechtsamer. A. (1933)).
- Lotter, F., Bratož, R. & H. Castritius (2005):** Premiki ljudstev na območju Vzhodnih Alp in Srednjega Podonavja med antiko in srednjim vekom (375–600). Ljubljana, Založba Sophia.
- LZ – Ljubljanski zvon.** Leposloven in znanstven list. Ljubljana, 1881–1941.
- Marušič, B. (2013):** Krauss, Viktorija (1785–1845). Slovenska biografija. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Nared, A. (2009):** Dežela – knez – stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU (Thesaurus memoriae, Dissertationes, 7).
- Oman, Ž. (2021):** Kosezi med zgodovinopisjem in kulturo spominjanja: (re)konstrukcija, recepcija in (re)interpretacije. Acta Histriae, 29, 1, 37–78.
- Orožen, J. (1936):** Gradovi in graščine v narodnem izročilu. 1, Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi. Celje, samozaložba.
- Oset, Ž. (2008):** Teharska koseška skupnost skozi prizmo sodnega protokola koseškega sodišča v obdobju 1715–1718. Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 56, 3, 463–472.
- Oset, Ž. (2019):** Teharska koseška skupnost med tradicijo in modernostjo. V: Golec, B. (ur.): Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 249–266.
- Pogačnik, J. (1973):** Zgodovina slovenskega slovstva. Maribor, Obzorja.
- Puntschart, P. (1899):** Herzogseinsetzung u. Huldigung in Kärnten. Ein vervaussungs- u. kulturgeschichtlicher Beitrag. Leipzig, Verlag von Veit & Comp.
- Rajhman, J. (2013):** Trubar, Primož (med 1507 in 1509–1586). Slovenska biografija. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

- Repovž, J. (1985):** Kraljica Vida. V: Kajzer, J. (ur.): Zbirka Pravce iz Benečije. Ljubljana–Trst, Založba Borec, Založništvo tržaškega tiska.
- Rupel, M. (ur.) (1934):** Slovenski protestantski pisci. Ljubljana, Tiskovna zadruga.
- Simoniti, V. (1990):** Turki so v deželi že. Celje, Mohorjeva družba.
- Slodnjak, A. (1968):** Zgodovina slovenskega slovstva. Celovec, Drava.
- Štih, P. (1995a):** Plemenske in državne tvorbe zgodnjega srednjega veka na slovenskem naselitvenem prostoru v Vzhodnih Alpah. V: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Razprave. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede, 17), 21–45.
- Štih, P. (1995b):** Carniola, patria Sclavorum, Österreichische Östhefte, Zeitschrift für Mittel-, Ost- und Südosteuropaforschung (Wien), 37, 845–861.
- Štih, P. (1996a):** Kranjska (Carniola) v zgodnjem srednjem veku. Zbornik Brižinski spomeniki. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstveno-raziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede; Trst, Mladika (Dela. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede, 45), 13–26.
- Štih, P. (1996b):** Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti in dežele Celjske. V: Grafenauerjev zbornik, Ljubljana, SAZU, ZRC SAZU, Filozofska fakulteta; Maribor, Pedagoška akademija, 227–256.
- Štih, P. (2012):** Ustoličevanje koroških vojvod med zgodovino in predstavami. Problemi njegovega izročila, razvoja in poteka kot tudi njegovo razumevanje pri Slovencih. Zgodovinski časopis, 66, 306–343.
- Štih, P. & V. Simoniti (2009):** Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja. Ljubljana, Modrijan, 92–123.
- Šumrada, J. (1999):** Nekateri temeljni problemi Ilirskih provinc. Ljubljana (disertacija).
- Tominšek, J. (1905):** A. Aškerc: Primož Trubar. Zgodovinska epska pesnitev. Ljubljana, Kleinmayr & Fed. Bemberg; Ljubljanski zvon, 25, št. 2, 118–119; Ljubljanski zvon, 25, št. 3, 183–184.
- Tratnik Volasko, M. & M. Košir (1995):** Čarovnice. Predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Urbančič, I. (1981):** Uvod v vprašanje naroda. Maribor, Obzorja.
- Urbančič, I. (1985):** K teoriji nacije, naroda, etnosa s posebnim ozirom na Slovence. Družboslovne razprave, 2, 2, 5–71.
- Vinkler, J. (2011):** Uporniki, hudi farji in hudičevi soldatje. Podobe iz evropskih in slovenskih imaginarijev 16. stoletja. Ljubljana, Pedagoški inštitut.
- Wambrechtsamer, A. (1933):** Heut Grafen von Cilli und nimmermehr. Historischer Roman. Graz, Leykam (prevod: Kuret, N. (prev.) (1940)).
- Wenskus, R. (1961):** Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes. Köln–Graz, Böhlau Verlag.
- Wenskus, R. (1977):** Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes. Köln–Wien, Böhlau Verlag.

- Wolfram, H. (1985):** Ethnogenesis im Frühmittelalterlichen Donau- und Ostalpenraum (6. bis 10. Jahrhundert). V: Schröder, W. & H. Beumann (ur.). Nationes, Historische und philologische Untersuchungen zur Entstehung der europäischen Nationen im Mittelalter, 5. Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum, Sigmaringen, 97–151.
- Wolfram, H. (2012):** *Conversio Bagoariorum at Carantanorum*. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien mit Zusätzen und Ergänzungen. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede (Dela. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede, 38; Zbirka Zgodovinskega časopisa, 44).
- ZL (1988):** Pavel Diakon (Paulus Diaconus). Zgodovina Langobardov (*Historia Langobardorum*). Maribor, Obzorja.
- Žužek, A. (2007):** Naselitev Slovanov v vzhodnoalpski prostor. Zgodovinski časopis, 61, 261–287.